

ЗМІНИ В СЕМАНТИЦІ ПРАВОВОЇ ЛЕКСИКИ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ (за матеріалами дисертації «Становлення правової термінологічної семантики в індоєвропейських мовах»)

Анастасія Федорова

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

e-mail: anastasiaprospertylovehealth@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6927-1739>

АНОТАЦІЯ

Історія правової лексики сягає додержавної доби давніх народів. Вивчення мови права дає можливість реконструкції індоєвропейських ритуально-правових старосвітщин на вербальному, мовному рівнях. Архаїчні суспільства не мали правової культури, натомість норми звичаєвого права давніх суспільств передавалися поняттям «передправо», що включало в себе синкретизм права, релігії, міфа, поезії та моралі. Синкретична ритуально-правова свідомість давніх народів у додержавний період і в добу ранніх державних утворень має своє конкретне відображення у мові, яка дістає такого визначення як «мова права». Систему «мови права» індоєвропейських народів частково ми змальовуємо у цій науковій розвідці за допомогою опису змін в семантиці правової лексики в індоєвропейських мовах, яка базується на аналізі виокремлених еволюційних моделей семантики (ЕМС) у германських, слов'янських та іранських мовах. Еволюційна модель семантики виступає методом дослідження і процедурною схемою пояснення історії правового значення. У ході дослідження було виокремлено 79 ЕМС, які показують генезу значення «влада», «володар», «правили», «закон», «(релігійне) право», «застава», «(кровна) помста», «суд», «суддя». Використовуючи дані виокремлених ЕМС, які яскраво показують зміну семантичного обсягу слова, ми визначили певний тип зміни значення правової лексики у лексико-семантичній системі індоєвропейських мов для кожної ЕМС, а саме — розширення, звуження, підвищення чи пониження значення слова. В ході дослідження було виявлено, що кількісно семантична деривація правової індоєвропейської термінології найбільше зазнала

змін такого типу, як звуження значення слова, що, на думку дослідників, належить до семантичних універсалій. Також було виокремлено метафоричні та метонімічні зміни значення у правовій лексиці індоєвропейських мов, що будуть потребувати подальшого вивчення.

Ключові слова: передправо, мова права, індоєвропейські мови, еволюційна модель семантики, розширення, звуження, підвищення, пониження значення слова, метафора, метонімія.

Вступ. Історія правової лексики сягає додержавної доби давніх народів. Історичне вивчення мови права має ретроспективний характер, що включає в себе вивчення текстів (гімнів, саг, пісень, історичних писемних пам'яток і, звичайно, окремих слів). Таке вивчення мови права дає можливість реконструкції індоєвропейських ритуально-правових старосвітщин на вербальному, мовному рівнях, чим займалися О. І. Фалілеєв, В. М. Топоров, Вяч. Вс. Іванов, Е. Бенвеніст та інші видатні вчені своєї доби.

Архаїчні суспільства не мали правової культури як такої в сьогоднішньому розумінні, натомість їхні відносини всередині суспільства мали ритуально-правовий характер, що, безперечно, знаходило своє відображення у мові. Ті чи інші норми звичаєвого права давніх суспільств у науковій літературі дістали визначення «передправо» (*prédroit*) (термін Л. Жерне) (Іванов, Топоров, 1978: 221–222). Аналізуючи цілі ряди спеціальних лексем на позначення реалій життя тогочасних суспільств, необхідно пам'ятати той факт, що в архаїчній передправовій культурі індоєвропейських народів (передусім тих, чия правова лексика є об'єктом дослідження, а саме — германських, слов'янських та іранських) не існувало межі між правом, релігією, міфом, поезією та мораллю. Ці межі були розмиті, умовні, і часто одна й та сама лексема вживалася на позначення сукупності понять, які зараз, в сьогоденному суспільстві категоріально розмежовуються. Синкретизм цих понять знаходив своє безпосереднє відображення у лексиці, яка, так би мовити, репрезентувала синкретичну ритуально-правову свідомість давніх етносів у додержавний період і в добу ранніх державних утворень. Доказом цього слугують, наприклад, пісні «Старшої Едди», що є найдавнішою збіркою епічних творів ісландської літератури (тексти IX–XII ст.). Її численні міфи й легенди скандинавського культурного простору часів Середньовіччя репрезентують приклади життєвої мудрості (моралі), що водночас функці-

онують як юридичні формули або максими (Гуревич, 2009: 335). Ще одним яскравим прикладом слугує «Авеста», священна книга релігії давніх іранців — зороастризму (маздаїзму), яка містить стародавні гімни, молитви, вислови, легенди. Відомо, що найдавніші частини «Авести» зберігалися спочатку в усній традиції, імовірно, ще за часів індоєвропейської спільноти. Міфологія «Авести» дотична до індійських Вед, саме дотична, не ідентична, адже в зороастризмі та індуїзмі є певні розмежування стосовно релігійних уявлень, наприклад, про божества. Наразі для нас цікавим виявляється факт того, що Наски, що складають основу «Авести» (21 книга — Наска) були науковими, юридичними і релігійними, які містили гати (пісні, молитви), які також відображають синкретичну неподільність релігії та права у культурній площині давніх іранців. Священні тексти стародавньої Індії «Веди», що складені тисячі років тому та передують релігійно-правовим текстам «Авести» (зауважимо, що тексти «Авести» відображали реалії Давнього Ірану 1-ї пол. I тис. до н. е., які написані були спершу авестійською (давньоіранською) мовою) та записані у I–III ст. н. е., друга редакція була вже перекладена на середньоперську (пехлевійську) мову у період правління династії Сасанидів (III–VII ст. н. е.) поділяються на 4 частини — Рігведи (Веди гімнів), Самаведи (Веди пісень), Яджурведи (Веди жертовних формул) та Артхарваведи (Веди заклинань), які складаються з гімнів, віршів, піснеспівів, афоризмів, мантр, описів ритуалів. Вважається, що «Веди» є найдавнішими священними писаннями в світі, які спочатку протягом століть передавалися в усній традиції з XVI ст. до н. е. по V ст. до н. е., потім були записані (найдавніший манускрипт «Вед», що зберігся до нашого часу, датується XI ст. н. е.). Існує теорія, висунута індійським брахманом Б. Г. Тілаком, що «Веди» були створені ще близько 4500 років до н. е., але ця теорія не знайшла підтримки (Мифы народов мира, 2008: 235–241, 183–187; Lindow, 2001; Юридична енциклопедія, 1998).

Всі ці філософські, релігійні, ритуально-правові уявлення, світобачення давніх народів акумулюються у мові як способі спілкування й самовираження конкретного етносу. З плином часу такі синкретичні, певною мірою розмиті поняття, що позначають певну організацію світобачення народу, викристалізуються у більш конкретні, що належать до певних структурних підрозділів суспільства. Відтак, можна

стверджувати, що організація правових відносин у суспільстві пройшла тим же шляхом. Спершу існували ритуально-правові уявлення народу, потім був етап «передправа», про який вже згадувалось, далі склався інститут права загалом з усіма законодавчими актами, законами, установами. На кожному етапі зародження, розширення та еволюції інституту права у тому чи іншому суспільстві можна говорити про існування такого поняття, як «мова права», що вживається для вираження правових норм, які можуть існувати лише у певних мовних проявах, формах. У розвитку суспільства в певний момент настає період, коли традиції, у т. ч. й правові, зазнають кодифікації, тобто фіксації усної традиції передачі знань, уявлень, вірувань, системи цінностей та ритуально-правових установлень. Але до цього часу проходять століття, навіть тисячоліття в окремих випадках, протягом яких релігійно-правові поняття, які сьогодні виступають в ролі правових термінів, розвиваються та отримують своє юридико-правове забарвлення. Шлях правової спеціалізації таких понять є довгим, але не менш цікавим з точки зору лінгвіста. Лінгвіст споглядає мовний бік розвитку правового поняття, розглядає, наприклад, формування й функціонування англійської юридичної термінології в процесі становлення держави й права, аналізує словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів, семантичну структуру юридичних термінів англійської та української мов, англійську юридичну термінологію в економічних текстах (див., напр., праці Авакової О. В. (Авакова, 2006), Дерді Е. Т. (Дерді, 2003), Ляшук А. М. (Ляшук, 2007), Гумовської І. М. (Гумовська, 2000)).

Метою нашої розвідки є відтворення етапів процесу становлення термінологічного правового значення. **Завданнями** дослідження на сьогодні виступають: виокремлення типів змін значень правової лексики у лексико-семантичній системі індоєвропейських мов; аналіз віднесення ЕМС до певного типу зміни семантичного обсягу слова (звуження значення, розширення значення, підвищення значення, пониження значення); аналіз кількісних показників змін значення правової лексики у лексико-семантичній системі індоєвропейських мов; виокремлення випадків вживання метафори та метонімії при формування ЕМС правової термінологічної семантики в індоєвропейських мовах. Еволюційна модель семантики (ЕМС) виступила основним **методом дослідження** і процедурною схемою пояснення іс-

торії правового значення. ЕМС пояснюють механізм та послідовність етапів семантичної еволюції системи спільнокореневих (генетично тотожних) форм на шляху їхньої правової спеціалізації, тобто це типові схеми розвитку значення (Федорова, 2018, 2019).

Використовуючи **матеріал** пам'яток, етимологічних словників, еволюційні моделі семантики ми вибудували за перспективним принципом, який полягає у просуванні від найдавніших засвідчених станів семантики до найпізніших. Аналіз германської, слов'янської та іранської лексики дозволив виокремити загалом сімдесят дев'ять ЕМС (див. табл. 1).

Таблиця 1

Гене́за значе́нь право́ї лексики в індоєвропейських мовах

Гене́за значе́нь 'влада', 'володар', 'правити'	
Значення, сформовані у рамках ритуалізованих дій	Значення, сформовані в рамках правової практики
1. 'Сила', 'бути сильним' → 'влада', 'володарювати, бути при владі' 'збільшувати, примножувати силу' → 'здобувати владу, вплив'	6. 'Спрямовувати, направляти (= правити)' → 'правління', 'влада'
2. 'Рука' → 'влада'; 'хапати', 'збирати' → 'рука' → 'влада'	7. 'Держава' → 'влада'
3. 'Отримувати', 'могти' → 'могутність' → 'влада'	8. '?' → 'влада'
4. 'Установлювати, ставити' → 'влада'	9. 'Закон' → 'влада'
5. 'Могти, мати силу' → 'володар'	10. 'Воля', 'свобода волі' → 'влада'
	11. ('Мірило' →) 'правило', 'принцип' → 'володарювання'
	12. ('Крутити' →) 'спритність', 'умілість' → 'влада', 'сила'
	13. 'Люди, челядь, рать' → 'влада' (= 'захист, піклування')
	14. 'Могти' → 'володар (= могутній)'
	15. 'Спрямовувати', 'робити прямим' → 'володар, правитель' і 'прямий', 'праведний', 'справедливий' → 'володар, правитель' (?)
	16. 'Направляти, правити' → 'правитель'
	17. 'Хто бере за руку [і веде]' → 'володар'
	18. 'Хто високо тримає голову' → 'володар'
	19. 'Сильний' → 'володар'
	20. 'Самодостатній' → 'володар'
	21. 'Самопосталий' → 'володар'
	22. 'Славний/прославлений', 'високоповажний' → 'володар'

Продовження табл. 1

	23. 'Стверджувати, виражати власну волю' → 'самовладець', 'цар'
	24. 'Хто захищає царство, владу' → 'правитель'
	25. 'Перший (серед народу)' → 'володар'
	26. 'Народ, плем'я' → 'володар (= вождь народу)'
	27. 'Рать, дружина' → 'правитель, володар' (= 'той, кого підтримує рать')
	28. 'Суддя' → 'правитель'
	29. 'Бажання', 'воля' → 'мати владу'
	30. 'Кермо' → 'керувати човном, кораблем' → 'правити'
Гене́за значе́нь 'закон', '(релігійне) право'	
Значення, сформовані у рамках ритуалізованих дій	Значення, сформовані в рамках правової практики
31. 'Встановлювати' → ('(релігійний) звичай') → 'закон'; 'закладати (в основу' → ('(релігійний) звичай') → 'закон'.	36. 'Рух', 'хід' → 'звичка', '(священний) звичай' → 'закон', 'право'
32. 'Упорядкований', 'придатний', 'відповідний ритуалу' → 'священний порядок', 'закон', '(релігійне) право'	37. 'Слід' → 'наслідування', 'звичай' → 'закон'
33. 'Показувати, вказувати (словом)' → '(Боже) знамення/знак' → 'закон'	38. 'Суд' → 'рішення суду, справедливість' → 'закон, право'
34. 'Започатковувати, починати' → 'установлений першим, початковий звичай' → 'закон'	39. 'Воля', 'бажання' → 'право'
35. 'Слово' → 'закон'	40. 'Прямий' → 'справедливий', 'правий' → 'право'
	41. 'Знати', 'бачити' → 'побачене', 'пізнане' → 'закон', 'право'
Гене́за значе́ння 'застава'	
Значення, сформовані у рамках ритуалізованих дій	Значення, сформовані в рамках правової практики
42. 'Ставити' → 'застава'	47. 'Віра', 'довіра' → 'застава'
43. 'Лежати', 'закладати' → 'застава'	48. 'Брати, хапати' → 'застава'
44. 'Зв'язувати,	49. 'Захоплювати', 'займати' → 'застава'
	50. 'Зберігати, тримати' → 'застава, заклад'

Продовження табл. 1

пов'язувати' → 'застава' 45. 'Загострена паличка' → 'зарубка, мітка', 'ціль', 'знак' → 'застава' 46. 'Ціна' → 'застава'	51. 'Посудина, жбан' → 'застава' 52. 'Клаптик тканини' → 'застава' 53. 'Рука' → 'запорука' 54. 'Зберігання, гарантія' → 'застава'
Генега значення '(кровна) помста'	
Значення, сформовані у рамках ритуалізованих дій 55. 'Рахуватися з чимось' → 'карати', 'мститися' ↔ 'відшкодувати', 'платити ціну, штраф', 'спокутувати (провину)' 56. 'Обмін', 'змінювати' → 'помста', 'мститися' 57. 'Гнати, переслідувати' → 'мститися' і 'переслідування' → 'помста' 58. 'Приносити жертву, жертвувати' → 'помста, відплата' → 'платити' 59. (?) 'Вказувати (на), показувати (помсту)' → 'мститися, відплачувати'	Значення, сформовані в рамках правової практики 60. 'Знати' → 'прагнути (помсти), ставити/ мати на меті (помсту)' → 'карати', 'мститися' 61. 'Стримувати, заважати, примушувати' → 'мститися', '(кровна) помста' 62. 'Бути у стані ворожнечі' → 'мститися' і '(смертельна) ворожнеча' → 'помста' 63. 'Дихати' → 'забрати душу (останній подих)' → 'карати, мститися' 64. 'Жага, жадання (відплати)' → 'помста' 65. 'Бути у стані готовності, у змозі (здійснювати помсту, карати)' → 'помста' 66. 'Здійснити, виконати' → 'помста' (= 'взяте' чи 'здійснене')
Генега значень 'суд', 'суддя'	
Значення, сформовані у рамках ритуалізованих дій 67. 'Ставити', 'встановлювати' → 'положення', 'правило', 'закон' → 'суд'	Значення, сформовані в рамках правової практики 68. 'Спільний розгляд', 'спільне діяння' → 'суд' (→ 'положення', 'правило', 'право' (→ 'воля'), 'закон', 'покарання', 'вирок', 'огуда', 'рішення' → 'думка') 69. 'Закон' → 'суд, правосуддя' 70. 'Справа, здійснена суддею', 'діяння судді' → 'суд' 71. 'Хто несе закон' → 'суддя' 72. 'Творити закон' (→ 'вершити суд') → 'хто творить закон' → 'хто вершить суд, суддя' 73. 'Прямий (у тому числі як правильний)' → 'справедливе діяння' → 'суд' 74. 'Правий' → 'правити' → 'приймати'

Продовження табл. 1

	справедливе рішення, виносити справедливий вирок', '(правильно) судити' → 'суд' 75. 'Припущення' → 'тлумачення', 'інтерпретація (права, закону)' → 'суд' 76. 'Хто чинить суд' → 'суддя' 77. 'Упорядковувати', 'порядок' → 'суддя (= упорядник)' 78. 'Припускати' → 'тлумач (права, закону)' → 'суддя' 79. 'Господар', 'батько, старшина роду' → 'суддя'
--	--

Результати та дискусія. Наразі маємо детальніше осягнути такий динамічний процес у лексико-семантичній системі індоєвропейських мов (конкретніше — германських, слов'янських та іранських мов) на позначення правової лексики. Результатом аналізу становлення правової термінологічної семантики в індоєвропейських мовах стало виокремлення вищезазначених 79 ЕМС, які яскраво показують зміну семантичного обсягу слова. Вітчизняні лінгвісти виділяють такі типи семантичної деривації: «1) *перенесення значення* на основі суміжності, причиново-наслідкових відношень або асоціативних зв'язків (метафора, метонімія, синекдоха: уточнення. — А. Ф.); 2) *розширення значення* як наслідок збільшення обсягу значення й збіднення змісту понять; 3) *звуження значення* як наслідок зменшення семантичного обсягу слова й збагачення змісту понять; 4) *зміщення*, або *зсув, значення*, що полягає у зміні значення без зрушень у його обсязі (енантіосемія)» (Пономаренко, Ляхова, 2014). Нам близька ще одна класифікація, наведена у праці «Лексикологія англійської мови» (Гинзбург, 1979: 31), де зазначається, що до змін денотативного значення слова належать *розширення* та *звуження* значення, а конотативне значення слова може набувати таких змін у семантичному обсязі слова, як набуття словом *пейоративного* та *меліоративного* забарвлення значення (Гинзбург, 1979: 31), іншими словами відбувається *пониження* та *підвищення значення* слова.

В аналізі виокремлених ЕМС, які показують становлення правової термінологічної семантики в індоєвропейських мовах, була використана саме ця класифікація, завдяки якій були отримані на-

ступні результати (див. табл. 2, 3, діаграма 1). В табл. 2, 3 чітко розписано ЕМС, що відносяться до певного типу зміни семантичного обсягу слова. В табл. 3 наведено кількісні результати проведеного аналізу.

Таблиця 2
Зміни значення правової лексики у лексико-семантичній системі
індоєвропейських мов

Розширення значення	Звуження значення	Пониження значення	Підвищення значення
'Справа, здійснена суддею', 'діяння судді' → 'суд'	'Правий' → 'правити' → 'приймати справедливе рішення, виносити справедливий вирок', '(правильно) судити' → 'суд'	'Здійснити, виконати' → 'помста' (= 'взяте' чи 'здійснене')	'Знати', 'бачити' → 'побачене', 'пізнане' → 'закон', 'право'
'Стримувати, заважати, примушувати' → 'мститися', '(кровна) помста'	'Закон' → 'суд, правосуддя'	'Дихати' → 'забрати душу (останній подих)' → 'карати, мститися'	'Прямий' → 'справедливий', 'правий' → 'право'
'Приносити жертву, жертвувати' → 'помста, відплата' → 'платити'	'Творити закон' (→ 'вершити суд') → 'хто творить закон' → 'хто вершить суд, суддя'	'Знати' → 'прагнути (помсти), ставити/мати на меті (помсту)' → 'карати', 'мститися'	'Брати, хапати' → 'застава'
'Рахуватися з чимось' → 'карати', 'мститися' ↔ 'відшкодувати', 'платити ціну, штраф', 'спокутувати (провину)'	'Спільний розгляд', 'спільне діяння' → 'суд' (→ 'положення', 'правило', 'право' (→ 'воля'), 'закон', 'покарання', 'вирок', 'ограда', 'рішення' → 'думка')		'Захоплювати', 'займати' → 'застава'

Продовження табл. 2

Розширення значення	Звуження значення	Пониження значення	Підвищення значення
(?) 'Вказувати (на), показувати (помсту)' → 'мститися, відплачувати'	'Господар', 'батько, старшина роду' → 'суддя'		'Упорядкований', 'придатний', 'відповідний ритуалу' → 'священний порядок', 'закон', '(релігійне) право'
'Загострена паличка' → 'зарубка, мітка', 'ціль', 'знак' → 'застава'	'Бути у стані готовності, у змозі (здійснювати помсту, карати)' → 'помста'		'Показувати, вказувати (словом)' → '(Боже) знамення/знак' → 'закон'
'Посудина, жбан' → 'застава'	Ставити', 'встановлювати' → 'положення', 'правило', 'закон' → 'суд'		'Слід' → 'наслідування', 'звичай' → 'закон'
'Клаптик тканини' → 'застава'	'Бути у стані ворожнечі' → 'мститися' і '(смертельна) ворожнеча' → 'помста'		
'Рука' → 'запо-рука'	'Гнати, переслідувати' → 'мститися' і 'переслідування' → 'помста'		
'Слово' → 'закон'	'Обмін', 'змінювати' → 'помста', 'мститися'		
'Суд' → 'рішення суду, справедливість' → 'закон, право'	'Жага, жадання (відплати)' → 'помста'		
'Воля', 'бажання' → 'право'	'Припускати' → 'тлумач (права, закону)' → 'суддя'		
('Мірило' →) 'правило', 'принцип' → 'володарювання'	'Упорядковувати', 'порядок' → 'суддя (= упорядник)'		

Продовження табл. 2

Розширення значення	Звуження значення	Пониження значення	Підвищення значення
'Держава' → 'влада'	'Припущення' → 'тлумачення', 'інтерпретація (права, закону)' → 'суд'		
'Закон' → 'влада'	'Прямий (у тому числі як правильний)' → 'справедливе діяння' → 'суд'		
'?' → 'влада'	'Віра', 'довіра' → 'застава'		
	'Зберігати, тримати' → 'застава, заклад'		
	'Ціна' → 'застава'		
	'Зв'язувати, пов'язувати' → 'застава'		
	'Лежати', 'закладати' → 'застава'		
	'Ставити' → 'застава'		
	'Зберігання, гарантія' → 'застава'		
	'Встановлювати' → ('(релігійний) звичай') → 'закон'; 'закладати (в основу' → ('(релігійний) звичай') → 'закон'		
	'Започатковувати, починати' → 'установлений першим, початковий звичай' → 'закон'		
	'Рух', 'хід' → 'звичаї', '(священний) звичай' → 'закон', 'право'		

Продовження табл. 2

Розширення значення	Звуження значення	Пониження значення	Підвищення значення
	'Сила', 'бути сильним' → 'влада', 'володарювати, бути при владі'. 'збільшувати, примножувати силу' → 'здобувати владу, вплив'		
	'Отримувати', 'могти' → 'могутність' → 'влада'		
	'Установлювати, ставити' → 'влада'		
	'Могти, мати силу' → 'володар'		
	'Спрямувати, направляти (= правити)' → 'правління', 'влада'		
	('Крутити' →) 'спритність', 'умілість' → 'влада', 'сила'		
	'Воля', 'свобода волі' → 'влада'		
	'Могти' → 'володар (= могутній)'		
	'Спрямувати', 'робити прямим' → 'володар, правитель' і 'прямий', 'праведний', 'справедливий' → 'володар, правитель' (?)		
	'Направляти, правити' → 'правитель'		

Продовження табл. 2

Розширення значення	Звуження значення	Пониження значення	Підвищення значення
	'Стверджувати, виражати власну волю' → 'самовладець', 'цар'		
	'Бажання', 'воля' → 'мати владу'		

Діаграма 1 чітко показує, що кількісно семантична деривація правової індоєвропейської термінології найбільше зазнала такого типу, як звуження значення слова, яке, на думку дослідників, разом з розширенням значення слова «<...> належить до семантичних універсалій» (Пономаренко, Ляхова, 2014). При цьому дослідники відзначають, що «<...> звуження є в цілому більш звичайним явищем, ніж розширення» (Пономаренко, Ляхова, 2014).

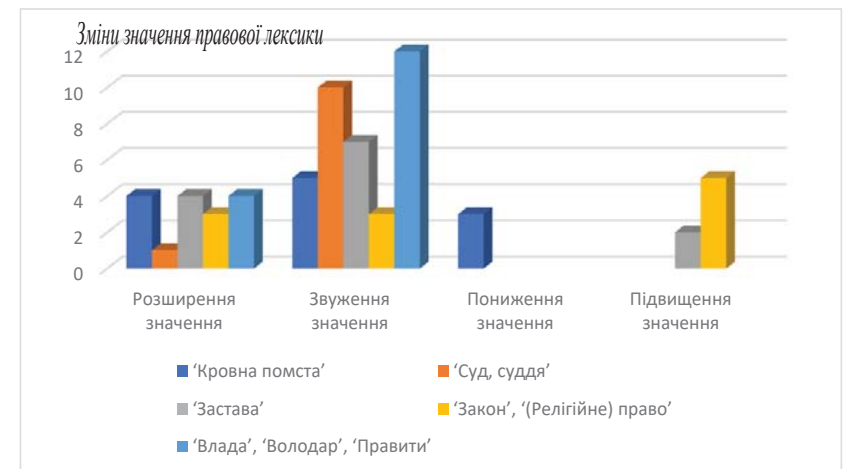
С. Ульманн наводить цитату Г. Вернера, який указує на причини того, що звуження значення є більш розповсюдженим явищем: «Перша причина полягає в тому, що панівна тенденція розвитку — це розвиток у бік диференціації, а не в бік узагальнення. Друга причина, пов'язана з першою, — це те, що утворення загальних понять із часткових менш важливе для ненаукової комунікації, хоча для наукового мислення воно більш характерне» (Ульман, 1970: 281).

Всі приклади ЕМС, виокремлені нами, які зазнали звуження значення, напр., ЕМС 'Отримувати', 'могти' → 'могутність' → 'влада', 'Започатковувати, починати' → 'установлений першим, початковий звичай' → 'закон', 'Гнати, переслідувати' → 'мститися' і 'переслідування' → 'помста', 'Господар', 'батько, старшина роду' → 'суддя' та ін., доводять, що правове, більш спеціалізоване поняття, у ході історичного розвитку викристалізовується з більш широких, загальних, загально-теоретичних понять, що не дивно, адже, як зазначалося на початку нашої розвідки, в архаїчній передправовій культурі індоєвропейських народів не існувало межі між правом, релігією, міфом, поезією та мораллю, а норми звичаєвого права давніх суспільств дістали визначення «передправо». Тож не дивно, що диференційними семемами на позначення поняття '(кровна) помста' є, наприклад, «гнати», «переслідувати», «преслідування», «мститися», а в семан-

тичній структурі ЕМС 'Започатковувати, починати' → 'установлений першим, початковий звичай' → 'закон' є такі диференційні семемами, як «започатковувати», «починати», «установлений першим», «початковий звичай», які показують розвиток поняття 'закон' від загального до конкретного, що віддзеркалює звуження значення унаслідок історичного розвитку формування правосвідомості, державності від існування відносин всередині суспільства, що мали ритуально-правовий характер, до етапу передправових і, зрештою, нормативно-правових, установлених суспільством, відносин.

Діаграма 1

Зміни значення правової лексики

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. У ході дослідження було виявлено, що найбільш загальним і найбільш чисельним кількісно типом зміни значення правової лексики індоєвропейських мов є звуження значення, що відбулося унаслідок історичного розвитку формування правосвідомості індоєвропейських народів, а саме — германських, слов'янських та іранських. Звуження та розширення значення відбувалося у розвитку всіх п'яти досліджуваних понять, а саме у генезі значень 'влада', 'володар', 'правити', 'закон', '(релігійне) право', 'застава', '(кровна) помста', 'суд', 'суддя', в той

Таблиця 3

Кількісні показники зміни значення правової лексики у лексико-семантичній системі індоєвропейських мов

<p>Розширення значення: 'Кровна помста': 4 ЕМС (з них — 3 ЕМС (R)¹; 1 ЕМС (P) 'Суд, суддя': 1 ЕМС (P) 'Застава': 4 ЕМС (1 ЕМС (R); 3 ЕМС (P) 'Закон', '(Релігійне) право': 3 ЕМС (1 ЕМС (R); 2 ЕМС (P) 'Влада', 'Володар', 'Правити': 4 ЕМС (P)</p>	<p>Звуження значення: 'Кровна помста': 5 ЕМС (3 ЕМС (P); 2 ЕМС (R) 'Суд, суддя': 10 ЕМС (9 ЕМС (P); 1 ЕМС (R) 'Застава': 7 ЕМС (4 ЕМС @; 3 ЕМС (P) 'Закон', '(Релігійне) право': 3 ЕМС (2 ЕМС (R); 1 ЕМС (P) 'Влада', 'Володар', 'Правити': 12 ЕМС (4 ЕМС (R); 8 ЕМС (P)</p>
<p>Пониження значення: 'Кровна помста': 3 ЕМС</p>	<p>Підвищення значення: 'Застава': 2 ЕМС (P) 'Закон', '(Релігійне) право': 5 ЕМС (2 ЕМС (R); 3 ЕМС (P)</p>
<p>Метонімія: 'Рука' → 'влада'; 'хапати', 'збирати' → 'рука' → 'влада' 'Люди, челядь, рать' → 'влада' (= 'захист, піклування') 'Народ, плем'я' → 'володар' (= 'вождь народу') 'Рать, дружина' → 'правитель, володар' (= 'той, кого підтримує рать') 'Суддя' → 'правитель'</p>	<p>Метафора: 'Сильний' → 'володар' 'Самодостатній' → 'володар' '«Самопосталий»' → 'володар' 'Хто бере за руку [і веде]' → 'володар' 'Хто високо тримає голову' → 'володар' 'Славний/прославлений', 'високоповажний' → 'володар' 'Хто захищає царство, владу' → 'правитель' 'Перший (серед народу)' → 'володар' 'Кермо' → 'керувати човном, кораблем' → 'правити' 'Хто несе закон' → 'суддя' 'Хто чинить суд' → 'суддя'</p>

¹ (R) — Значення, сформовані у рамках ритуалізованих дій.

(P) — Значення, сформовані в рамках правової практики.

час, як пониження значення спостерігалось тільки у генезі значення '(крвна) помста', а підвищення значення — в еволюції значень 'застава' і 'закон', '(релігійне) право'.

Подальші наукові пошуки вбачаємо у більш детальному аналізі зміни значення правової лексики у лексико-семантичній системі індоєвропейських мов, ретельному поясненні саме такого розподілу ЕМС згідно з обраною для аналізу класифікації та вивченні випадків вживання метафори та метонімії при формуванні еволюційних моделей семантики в індоєвропейських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

Авакова О. В. Формирование и функционирование английской юридической терминологии в процессе становления государства и права в Англии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2006. 23 с.

Авеста в русских переводах (1861–1996) / сост., общ. ред., примеч., справ. разд. И. В. Рака. Санкт-Петербург : Журнал «Нева» — РХГИ, 1997. 480 с.

Веди. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. URL: <http://leksika.com.ua/11921013/ure/vedi> (дата звернення: 15.07.2019).

Гинзбург Р. С., Хидекель С. С., Князева Г. Ю., Санкин А. А. Лексикология английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Высш. Школа, 1979. 269 с.

Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2000. 19 с.

Гуревич А. Я. Избранные труды. Норвежское общество. Москва : Традиция, 2009. 470 с.

Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 21 с.

Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов). *Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов* (Загреб–Любляна, сентябрь 1978 г.). Москва : Наука, 1978. С. 221–240.

Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Кіровоград, 2007. 335 с.

Мифы народов мира: энциклопедия. / Токарев С. А. (гл. ред.) и др. Москва : Советская Энциклопедия, 2008. 1147 с. URL: https://www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_o.pdf

Пономаренко В. Д., Ляхова О. В. Звуження значення як динамічний процес у лексико-семантичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер. : Філологія. Харків, 2014. № 1107, вип. 70. С. 92–97.

Федорова А. О. Моделирование семантических процессов та еволюційна модель семантики. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Лінгвістичні науки. Одеса, 2018. Випуск 27. С. 197–210.

Федорова А. О. Становлення правової термінологічної семантики в індоєвропейських мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Кропивницький, 2019. 295 с.

Ульманн С. Семантические универсалии / перев. С англ. Л. Н. Иорданской. *Новое в лингвистике* / перев. п англ. под ред. и с предисл. Б. А. Успенского. Москва, 1970. Вып. 5. С. 250–299.

Lindow J. Norse Mythology: A Guide to the Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs. Oxford : Oxford University Press, 2001. 364 с.

ИЗМЕНЕНИЯ В СЕМАНТИКЕ ПРАВОВОЙ ЛЕКСИКИ В ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ

(на основе материалов диссертации «Становление правовой терминологической семантики в индоевропейских языках»)

Анастасия Федорова

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английской филологии и перевода Института филологии Киевского университета имени Бориса Гринченко, Киев, Украина
e-mail: anastasiaprospertylovehealth@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6927-1739>

АННОТАЦИЯ

История правовой лексики уходит в глубину догосударственной эпохи древних народов. Изучение языка права дает возможность реконструкции индоевропейских ритуально-правовых древностей на вербальном, речевом уровнях. Архаичные общества не имели правовой культуры, а нормы обычного права древних обществ передавались понятием «предправо», которое включало в себя синкретизм права, религии, мифа, поэзии и морали. Синкретичное ритуально-правовое сознание древних народов в догосударственный период и во время ранних государственных образований имеет свое конкретное отражение в языке, который получает такое определение, как «язык права». Систему «языка права» индоевропейских народов частично мы описываем в нашей научной статье с помощью описания изменений в семантике правовой лексики в индоевропейских языках, основанной на анализе выделенных эволюционных моделей семантики (ЭМС) в германских, славянских и иранских языках. Эволюционная модель семантики выступает методом исследования и процедурной схемой объяснения истории правового значения. В ходе исследования были выделены 79 ЭМС, которые показывают генезис значения 'власть', 'властитель', 'править', 'закон', '(религиозное) право', 'закон', '(кровная) мсть', 'суд', 'судья'. Используя данные выделенных ЭМС, которые ярко показывают изменение семантического объема слова, мы обо-

значили определенный тип изменения значения правовой лексики в лексико-семантической системе индоевропейских языков для каждой ЭМС, а именно — расширение, сужение, повышение или понижение значения слова. В ходе исследования было выявлено, что количественно семантическая деривация правовой индоевропейской терминологии претерпела более всего изменений такого типа, как сужение значения слова, что, по мнению исследователей, относится к семантическим универсалиям. Также были выделены метафорические и метонимические изменения значения в правовой лексике индоевропейских языков, которые будут нуждаться в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: *предправо, язык права, индоевропейские языки, эволюционная модель семантики, расширение, сужение, повышение, понижение значения слова, метафора, метонимия.*

CHANGES IN THE SEMANTICS OF LEGAL LEXIS IN THE INDO-EUROPEAN LANGUAGES

(based on the materials, retrieved from the thesis paper «Formation of the legal terminological semantics in the Indo-European languages»)

Anastasiia Fedorova

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of English Philology and Translation, Institute of Philology of Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
e-mail: anastasiaprospertylovehealth@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6927-1739>

SUMMARY

The history of legal lexis dates back to the ancient times of ancient peoples. The study of legal language enables the reconstruction of Indo-European ritual-legal ancients at verbal, linguistic levels. Archaic societies had no legal culture, instead, the norms of customary law of ancient societies were referred to as «pre-law», which included syncretism of law, religion, myth, poetry, and morality. The syncretic ritual and legal consciousness of the ancient peoples in the pre-state period and in the early state formations has its specific reflection in a language that receives such a definition as «the language of law». The system of «language of law» of Indo-European peoples is partly outlined in today's scientific survey by describing changes in the semantics of legal lexis in the Indo-European languages, based on the analysis of the distinguished evolutionary models of semantics (EMS) in the Germanic, Slavonic and Iranian languages. The evolutionary model of semantics is a method of inquiry and a procedural scheme for explaining the history of legal meaning. 79 EMS were distinguished during the research, showing the genesis of the meaning 'power', 'lord', 'to rule', 'law', '(religious) law', 'pledge', '(blood) feud', 'court', 'judge'. Using data of the distinguished EMS, that clearly shows the change in the semantic volume of a word, a specific

type of change in the meaning of legal lexis in the lexical and semantic system of the Indo-European languages was identified for each EMS, namely, expanding, narrowing (specializing), amelioration or pejoration of the meaning of the word. The study found that quantitatively the semantic derivation of the Indo-European legal terminology most experienced the type of narrowing of the meaning of the word, which, according to the researchers, belongs to the semantic universals. Metaphorical and metonymic changes in the meaning in the legal lexis of the Indo-European languages were also highlighted, that will need further study.

Key words: pre-law, language of law, Indo-European languages, evolutionary model of semantics, extension, narrowing, amelioration, pejoration of meaning, metaphor, metonymy.

REFERENCES

- Avakova, O. V. (2006). Formirovanie i funktsionirovanie angliiskoi yuridicheskoi terminologii v protsesse stanovleniia gosudarstva i prava v Anglii [Formation and functioning of English juridical terminology in the process of the formation of state and law in England]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Rak, I. V. (Eds.). (1997). *Avesta v russkikh perevodakh (1861–1996) [Avesta in Russian translations (1861–1996)]*. St. Petersburg : Zhurnal «Neva» — RHGI [in Russian].
- Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.). (1998).. *Vedy: Yurydychna entsyklopediia [Vedas: Juridical encyclopaedia]*. *leksika.com.ua*. Retrieved from <http://leksika.com.ua/11921013/ure/vedi> [in Ukrainian].
- Ginzburg, R. S., Khidekel, S. S., Knyazeva, G. Yu., & Sankin, A. A. (1979). *Leksikologiya angliiskogo yazyka [Lexicology of the English language]*. Moscow: Vyssh. Shkola [in English].
- Humovska, I. M. (2000). Anhliiska yurydychna terminolohiia v ekonomichnykh tekstakh: henezys, deryvatsiini ta semantyko-funktsionalni aspekty [English juridical terminology in economical texts: genesis, derivational, semantic and functional aspects]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Gurevich, A. Ya. (2009). *Izbrannye trudy. Norvezhskoe obshchestvo. [Selected works. Norwegian society]*. Moscow: Traditsiia [in Russian].
- Derdi, E. T. (2003). Slovtovirni ta strukturmo-semantychni kharakterystyky anhliyskykh yurydychnykh terminiv [Derivational and structural and semantic characteristics of English juridical terms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ivanov, Viach.Vs., & Toporov, V. N. (1978). O yazyke drevnego slavianskogo prava (k analizu neskolkikh kliuchevykh terminov) [On the language of ancient Slavonic law (to the analysis of several key terms)]. *Slavianskoe yazykoznanie — Slavonic Linguistics: Proceedings of the VIIIth International Congress of Slavists*. (pp. 221–240). Moscow: Nauka [in Russian].
- Liashuk, A. M. (2007). Semantychna struktura yurydychnykh terminiv ukrainskoi ta anhliiskoi mov [Semantic structure of the juridical terms of the Ukrainian and English languages]. *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
- Tokarev, S. A. (Eds.). (2008). *Mify narodov mira. Entsiklopediia [Myths of the world's nations. Encyclopedia]*. Moscow: «Sovetskaia Entsiklopediia». Retrieved from https://www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_o.pdf [in Russian].

Ponomarenko, V. D., & Liakhova, O. V. (2014). Zvuzhennia znachennia yak dynamichni protsesy u leksyko-semantychnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy [Specialization of meaning as a dynamic process in the lexical and semantic system of the contemporary Ukrainian language]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Filologiya — Scientific bulletin of Harkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Philology*, 70 (1107), 92–97 [in Ukrainian].

Fedorova, A. O. (2018). Modeliuvannia semantychnykh protsesiv ta evoliutsiina model semantyky [Modeling of semantic processes and evolutionary model of semantics]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: Lnhvistychni nauky — Scientific bulletin of The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»: Linguistic Sciences*, 27, 197–210 [in Ukrainian].

Fedorova, A. O. (2019). Stanovlennia pravovoi terminolohichnoi semantyky v indoevropeyskykh movakh [Formation of the legal terminological semantics in the Indo-European languages]. *Candidate's thesis*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

Ulmann, S. (1970). Semanticheskie universalii [Semantic universals]. (L. N. Iordanskaia, Trans.). *Novoe v lingvistike — Novelties in Linguistics*, 5, 250–299. B. A. Uspenskiy (Ed.), Moscow [in Russian].

Lindow, J. (2001). *Norse Mythology: A Guide to the Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs*. Oxford: Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2019